

Ліна Стороженко

**«ЗА ВІКНОМ ШУМИТЬ ЧИ СТЕП, ЧИ МІСТО...»:
АНТИТЕЗОВІ МОТИВИ У ПОЕЗІЇ БОРИСА ТЕНЕТИ**

Стороженко Ліна Григорівна. «За вікном шумить чи степ, чи місто...»: антитезові мотиви у поезії Бориса Тенети

Поетична спадщина Бориса Тенети становить своєрідне художнє явище, в якому органічно поєднані дві тенденції національної літератури першої третини ХХ ст. – традиційна (реалістична) і новаторська (модерна). Остання розглядається в аспекті актуалізації мотивів, популярних у тогочасній європейській літературі, серед яких чільне місце займає феномен урбанізованого соціуму, його репрезентація та впливи на сприйняття людиною дійсності.

У статті з'ясовано, що поет, звертаючись до урбаністичних мотивів, від твору до твору проводить думку про необхідність навчитися жити у жорстокому, спустошеному духовно, суспільстві, гармонізувати власний внутрішній світ. Разом з тим Борис Тенета протиставляє жорстокому місту село, репрезентоване образом степу. Це дає підстави стверджувати, що художній світ поета, апелюваний до світоглядних констант модернізму, глибоко закорінений у рідне середовище, органічно пов'язаний з українською історією й культурою.

Встановлено, що окреслені антитезові мотиви – це не тільки історична та культурна реальність, а й об'єкт естетичного сприйняття, що вимагає різних підходів до тлумачення його суті, проблем, образів, місця людини у ньому.

Ключові слова: місто, урбанізований соціум, степ, образ, символ, мотив.

Новітні світоглядно-філософські та мистецькі тенденції першої третини ХХ ст. зумовлюють модерністський характер у творчості тогочасних митців,

появу нових тем та образів, серед яких домінантним є мотив міста як невід'ємної частки культури та історії суспільства. Починаючи з кінця XIX ст., європейські філософія та соціологія збагачуються низкою нових урбаністичних концепцій, виникнення яких зумовлене не стільки бурхливим зростанням міст, промисловості й потребами в робочій силі, що слугувало масовому відтоку населення з сільської місцевості, скільки еволюцією свідомості, що виявляла тяжіння до іншого рівня культурного буття, утвердження нового типу особистості, що відзначається прагненням створювати власний простір, традиції й цінності. Саме цей період характеризується завершенням процесу формування людської свідомості, що зазнала змін в умовах міського середовища, її трансформацією в культурний архетип, коли в образі міста зливаються крайні межі свідомості «я» і «буття».

Поряд із вивченням просторової організації, історії, соціології та психології міста відповідно до модерних світових тенденцій, українське письменство дедалі частіше звертається до художнього відображення міста як соціокультурного феномену, «акценти все очевидніше зміщуються на урбаністичну тематику» [1, 154].

Як слушно зауважує С. Павличко: «В українській літературі з її закомплексованістю на природній сільській людині, звернення до міста відбувалося особливо повільно й невпевнено. Мовно й соціально місто завжди було ворожим українцю» [7, 207]. Передусім, це пов'язано з соціально-історичними чинниками, адже процес урбанізації в Україні розпочався лише наприкінці XIX ст. й особливо активізувався в першій третині XX ст.

Саме на цей час припадає і творче життя Бориса Тенети (1903–1935 рр.). Його невеликий за обсягом поетичний доробок є своєрідним художнім явищем, в якому органічно поєднані дві тенденції – традиційна (реалістична) і новаторська (модерна). Остання розглядається в ракурсі актуалізації мотивів, популярних у тодішній західноєвропейській літературі. Чільне місце серед них займає саме феномен урбанізованого соціуму, його репрезентація та впливи на сприйняття людиною дійсності. Як влучно зауважує С. Павличко, «у

європейських літературах урбанізм, як відомо, асоціюється з модернізмом» [7, 206]. Підтвердження цієї тези знаходимо і в студіях Я. Цимбал. Аналізуючи проблему міста, дослідниця зазначає, що «щеплення урбанізму в українській літературі справді було і тривалим, і болісним. <...> Попри двозначне ставлення до міської культури, попри одночасні любов і ненависть до неї, в українській літературі урбанізм, як і скрізь в Європі та світі, означав модернізм» [17]. Такої ж думки дотримуються Р. Мовчан [5, 394] та В. Фоменко [16].

Звернення Бориса Тенети до таких мотивів, як віддзеркалення епохи песимістичних настроїв, неприйняття нової жорстокої моралі, де людина втрачає свою значущість та індивідуальність, не випадкове ще й тому, що власне світовідчуття письменника співзвучне тривожним національним настроям, зумовленим складною добою першої третини минулого століття та передчуттям неминучих історичних катаклізмів.

Ще одним суттєвим фактором апелювання до урбаністичної проблематики вважаємо факти з біографії митця: Тенета народився і виріс у сільській місцевості, середовищі, опозиційному до міста. Як констатує А. Лейтес, для більшості українських урбаністів «місто – друга, а не перша батьківщина, місто – об'єкт дитячих мрій, а не об'єкт дитячих споглядань. Це й поклато свою печатку на їхні міські мотиви» [4, 28].

Місто є не просто «темою, топосом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя» [7, 206]. Підтвердженням цієї тези є художні тексти Бориса Тенети. Мотив міста, яскраво представлений у прозі («Гармонія і свинушник», «Голод», «Місто» та ін.), знаходить своє відображення й у не чисельних, проте змістовно якісних, поетичних творах митця.

У поезії «Немає слів...» автор чітко окреслює картину сприйняття міста ліричним героєм, у якого урбанізований соціум відібрав можливість насолоджуватися життям, бо:

Хто хоч на мить в сталеві очі міста

Поглянув, прагнучи і бур, і боротьби,
Життя того, як порване намисто,
Не позбирать на брукові в юрбі [12].

Сприйняття міста як пастки стимулює до боротьби за власне «я», підкреслює внутрішнє протистояння ліричного героя – прагнення і відчуття ним змін стає кінцем його морального існування. У цьому вбачаємо ознаки екзистенціальності у поезії Бориса Тенети: усвідомлення власного «я», свого місця в соціумі, що дає змогу відповідати за результати власного вибору та вчинків; відображення жорстокості абсурдного світу; осягнення абсурдності сучасного буття через минуле.

Поет «співає гімн лякові й жахові перед містом» [6, 180], однак прагнення ліричного героя жити у великому соціумі поступово перемагає і створює специфічні стосунки між ним і містом. Глибина безвиході, психологічної самотності ліричного персонажа в урбанізованому соціумі криється у ньому самому, він не може її позбутися. Внаслідок роздумів, оцінки власних можливостей він намагається з вершин своєї свідомості оцінити свій «випадок», де не він «підкорює» місто, а місто його:

А у місті дні такі розбиті,
А любов'ю всі торгують тут.
Я не марю вже степовим літом,
Я забув про косу золоту [10].

Ліричний герой тужить за неможливим минулим, уособленим у життєдайній силі степу, яка поступово зменшувалась після його приїзду до міста. І тільки сни допомагають повернутися та знову стати «рудим і диким, І таким бентежним, як колись» [10].

Місто тут – цілісний, завершений естетичний образ, сприйняття й усвідомлення якого загострюється у пограничному, перехідному стані свідомості ліричного героя. Борис Тенета, віднайшовши власний стиль відображення дійсності та проблем розвитку особистості у русі урбанізаційних

процесів, прагне показати зміни, що відбуваються у світосприйнятті героя, відзначаючи безпосередньо провідну роль міста у цьому процесі:

Не прийду я, інша загадкова
В очі глянула, і ти уже не та,
Бо вона коха по городському...
Я забув про тебе і жита [10].

Подібні інтенції спостерігаємо і в поезії «Ти сидиш в задимленій кімнаті...». Використовуючи специфічні міські «пейзажі», поет підкреслює дисгармонійність внутрішнього стану ліричного героя, його моральну нівеляцію:

На столі брудне розлите пиво,
Я дивлюсь на тебе із кутка – <...>
Так сиджу і крізь туман дивлюся,
Пиво п'ю, ковтаю матюки,
А у темному запльованому люстрі
Під очима бачу синяки... [13, 7].

Міське середовище як соціокультурне явище формує відповідний соціально-психологічний тип особистості, наділений своєю раціональністю. Міський житель реагує здебільшого розумом, а не почуттями. Таким чином, виникає процес зворотності світосприйняття, внаслідок чого духовне життя забарвлюється прагматизмом і розрахунком, що призводить до збайдужілості та духовної збіднілості. У поета місто є не тільки осередком культурних та історичних зрушень, а й об'єктом естетичного сприйняття. У такому сенсі уявлення про урбаністичний мотив виходить за межі розуміння власне простору, і трансформуючись в нову сутність, що породжує новий екзистенціальний простір та цінності, становить собою метапросторовий образ.

Беручи за основу психологічний та соціологічний аспекти, Г. Зіммель розглядає процес становлення, розвитку та буття людини в урбаністичному середовищі і приходять до висновку, що «велике місто <...> створює досить складні психологічні умови, які вимагають більшої затрати свідомості» [2, 315].

Дотримуючись цієї думки, констатуємо, що психологія «урбанізованих» ліричних героїв Бориса Тенети зазнає особливого трагізму, у їхній свідомості не можливе гармонійне поєднання минулого з сьогоденням, майбутнім:

І хоча мені приснились знову
Степ, заводи і далекий гай,
Не вернуть нам тихої розмови...
Ти-ж мене тепер не виглядай [10].

Поет вкотре доводить, що місто та все, що знаходиться у ньому, не виправдовують обнадійливих сподівань, а несуть негативні емоції. Показовим у характеристиці митцем урбанізованого соціуму є художнє протиставлення міста периферійним сільським пейзажам, як втіленню істинного, духовного:

Не до діла скучив за своїми
Махряком і сіном запашним...
Сонце б'є хвостами золотими
І у небо синій лине дим...
Маки там, а за парканом – рожі,
Далі – степ, дорога і загади... [15].

Опозиція мотивів «місто» – «село» знаходять своє відображення у більшості поезій Тенети. Це дає підстави стверджувати, що художній світ поета, апелюваний до світоглядних констант модернізму, глибоко закорінений у рідне середовище, органічно пов'язаний з українською історією й культурою.

Сільський мотив у Бориса Тенети репрезентований образом степу.

На думку С. Кримського, саме степ належить до групи українських національних символів, які визначають особливості етноментальної самобутності українців [3, 80]. Знаковий для української історії й менталітету топос степу, що концентрує в собі підвищену сакральність, в контексті поетичного доробку корінного степовика Тенети набуває увиразнення і знаходять художнє вираження визначального націософського образу України. У цьому сенсі особливого значення набуває з'ясування авторської концепції поетики степу та варіантів осмислення мотиву-образу.

Поетичний степ митця приваблює насамперед своєю антропоморфністю. Він та все, що його оточує, ніби оживає, одухотворюється у сприйнятті ліричним героєм, який відчуває його красу і внутрішню поезію:

Там у степах забрунькувала вишня,

І на Дніпрі сльозою вкрився лід.

Там по степах... <...>

У сивім ковелі ховає сонце вії

І в позолоті очерет горить... [9].

У поета немає розгорнутих степових описів, радше, це пейзажні штрихи, насичені глибокою змістовністю. Водночас, Борис Тенета намагається уникати схематизму зображеного:

Піду, піду де ранком сивина

Поволі пада на змарніле літо,

Де в світлі соняшнім немає вже вина,

А степ важучими снопами вкрито... [11].

Автор, уважний до деталей і внутрішнього світу своїх персонажів; він робить певне спостереження щодо розуміння мотиву українського степу як місця для позитивних екзистенціальних переживань:

Знов мені приснилися сьогодні

І степи далекі, і яри,

І грози липневої безодні... [10].

Степ, представлений психоемоційними станами, ототожнюється у поезіях митця із тим найкращим, що відбувається в житті його персонажів. Тільки в степу ліричний герой знаходить відчуття повної гармонії і захищеності. Саме степ уособлює той міфічний простір, де ліричне «я», перебуваючи в стані піднесеного самозаглиблення, медитує, живе. Відтак розуміємо цей мотив-образ як метафору життя.

У художньо-поетичному світі Тенети степ – це мала батьківщина, оаза духовності, що наповнює життя. Семантично тотожними йому є художньо-естетичні образи землі, поля, луку, жита. Сільське походження поета не могло

не позначитися на формуванні його художньої картини світу. Тенетині дитинство і юність пройшли у степовій Україні, тому цілком природно, що польові пейзажі вдало доповнюють авторський задум його поезій:

Не до діла скучив за своїми
Махряком і сіном запашним...
Сонце б'є хвостами золотими
І у небо синій лине дим... <...>
Маки там, а за парканом – рожі,
Далі – степ, дорога і загати [15].

Мотив степу, зумовлений автобіографічними чинниками, постає своєрідним втіленням націєзорієнтованої художньої свідомості поета. Увиразненням авторської позиції є й фольклорні степові мотиви, сублімовані в образ рідного краю:

Засміялася, озирнулася
В рівний степ.
Так зустрілися, так віталися
Ти і я.
І в очей та уст питалися,
Як ім'я [14].

На думку М. Степико, найбільш адекватне вираження проблеми досягнення історичного буття народу як етноознаки простежується саме в поетичній творчості митця [8, 180]. Погоджуючись із цією тезою, зауважимо, що саме присутність знакового для світогляду і поетичної спадщини Бориса Тенети мотиву степу, конотованого з життям, природністю, вічністю і гармонією, у поєднанні зі складною, філософськи насиченою темою міста, дають можливість говорити про архетипність досліджуваних мотивів. Рецепція архетипів видається особливо актуальною, оскільки виникнення самої теорії архетипів тісно пов'язане з розвитком європейської філософської думки першої третини ХХ ст. та модернізму в цілому.

ДЖЕРЕЛА

1. Агєєва В. Координати урбаністичного простору / В. Агєєва // Кур'єр Кривбасу. – 2006. – № 198. – С. 154–163.
2. Зіммель Г. Великі міста і духовне життя / Г. Зіммель // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2003. – № 29. – С. 315–325.
3. Кримський С. Архетипи української культури / С. Кримський // Вісн. НАН України. – 1998. – № 7–8. – С. 74–87.
4. Лейтес О. Наш літературний урбанізм: літ.-критич. нотатки / О. Лейтес // Культура і побут. – 1927. – № 1. – С. 26–31.
5. Мовчан Р. В. Український модернізм 1920-х : портрет в історичному інтер'єрі : монографія / Р. В. Мовчан. – Київ : Стилос, 2008. – 544 с.
6. Музичка А. Журнальна українська лірика 1926 р. / А. Музичка // Червоний шлях. – 1927. – № 2. – С. 156–184.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія / Соломія Павличко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Либідь, 1999. – 448 с.
8. Степико М. Т. Буття етносу : витоки, сучасність, перспективи : філософ.-методолог. аналіз / М. Т. Степико ; НАН України, Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. – Київ : Знання, 1998. – 248 с.
9. Тенета Б. Євгену Плужникові / Б. Тенета // Червоний шлях. – 1927. – № 4. – С. 62.
10. Тенета Б. Знов мені приснилися ... / Б. Тенета // Життя й революція. – 1926. – № 6. – С. 7.
11. Тенета Б. Кримське / Б. Тенета // Глобус. – 1926. – № 20. – С. 401.
12. Тенета Б. Немає слів ... / Б. Тенета // Життя й революція. – 1926. – № 4. – С. 5.
13. Тенета Б. Ти сидиш в задимленій кімнаті / Б. Тенета // Життя й революція. – 1926. – № 9. – С. 6–7.

14. Тенета Б. Уривок / Б. Тенета // Життя й революція. – 1928. – № 6. – С. 72.
15. Тенета Б. Цю весну / Б. Тенета // Життя й революція. – 1928. – № 4. – С. 13.
16. Фоменко В. Г. Місто і література: українська візія : монографія / В. Г. Фоменко. – Луганськ : Знання, 2007. – 312 с.
17. Цимбал Я. Привиди урбанізму / Я. Цимбал // Критика. – 2007. – № 4. – С. 3.

Стороженко Лина Григорьевна. «За окном шумит то степь, то город...»: антитезовость мотивов в поэзии Бориса Тенеты

Поэтическое наследие Бориса Тенеты составляет своеобразное художественное явление, в котором органично соединены две тенденции национальной литературы первой трети XX в. – традиционная (реалистичная) и новаторская (модерная). Последняя рассматривается в аспекте актуализации мотивов, популярных в европейской литературе указанного периода, среди которых главное место занимает феномен урбанизированного социума, его репрезентация и влияние на восприятие человеком действительности.

В статье установлено, что поэт, обращаясь к урбанистическим мотивам, от произведения к произведению проводит мысль о необходимости научиться жить в жестоком, опустошенном духовно, обществе, гармонизировать свой внутренний мир. Вместе с тем Борис Тенета противопоставляет жестокому городу село, представленное образом степи. Это дает основания утверждать, что художественный мир поэта, апеллирован к мировоззренческим констант модернизма, глубоко укоренен в родную среду, органически связан с украинской историей и культурой.

Установлено, что указанные антитезисные мотивы – это не только историческая и культурная реальность, но и объект эстетического

восприятия, который требует различных подходов к толкованию его сути, проблем, образов, места человека в нем.

Ключевые слова: город, урбанизированный социум, степь, образ, символ, мотив.

Lina Grygorivna Storozhenko. «Outside, the noise veld, the city...»: the antithesis of the motives in the poetry of Boris Teneta

Poetic heritage Boris Teneta is a kind of artistic phenomenon, which is organically connected to the two tendencies of the national literature of the first third of the twentieth century – traditional (realistic) and innovative (modern). Last seen in the aspect of updating motifs popular in European literature of this period, among which is dominated by the phenomenon of urbanized society, its representation and influence on the human perception of reality.

The paper found that the poet, addressing the urban motives of the product to the product carries the thought of having to learn to live in a cruel, spiritually devastated, society, harmonize your inner world. However, Boris Teneta opposes cruel town village, represented by way steppe. This gives reason to believe that the art world of the poet, to appeal to the philosophical constants of modernism, deeply rooted in their native environment, organically linked with the Ukrainian history and culture.

It was found that these antitezisnye motives – is not only a historical and cultural reality, but also an object of aesthetic perception, which requires different approaches to the interpretation of its essence, problems, images of man's place in it.

Keywords: city, urbanized society, the steppe, an image, a symbol, motive.

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та культури Навчально-наукового Гуманітарного інституту, Національний авіаційний університет, st-leena@i.ua, +38(067)708–14–09